

JAROMÍR LOUŽIL

K INTERPRETACI BOLZANOVA POJMU JEDNODUCHÉ JEDINEČNÉ PŘEDSTAVY OZNAČENÉ VÝRAZEM „TOTO A“

V Bolzanově psychologii, gnoseologii a logice hraje zvláštní úlohu pojem názoru. Názor neboli jednoduchá jedinečná představa (einfache Einzelvorstellung) je taková představa, která není složena z menších částí a má pouze jeden jediný (a to skutečný) předmět.¹ Podobně jako pravda, věta a představa vůbec vystupuje i názor u Bolzana ve dvojí podobě, subjektivní a objektivní (o sobě). Ve své logice vychází Bolzano od důkazu, že má smysl mluvit o pravdách o sobě; je-li něco pravda (např. že na tomto konkrétním stromě bylo minulého jara přesně tolik a tolik květů²), je to pravda bez ohledu na to, zda ji někdo poznává, myslí, vyslovuje. Jsou tedy vedle pravd poznanych i pravdy ještě nepoznané (ba dokonce nepoznatelné) a potud objektivní (o sobě). Od důkazu pravd o sobě postupuje pak Bolzano k větám o sobě, dále k jejich elementům, představám o sobě, a specifickým případům objektivních představ, názorům o sobě. V tomto smyslu nezískal Bolzano názory o sobě abstrakcí z empirických (subjektivních) názorů,³ nýbrž jsou to postulované logické objekty, které je možno definovat jako jednoduché a singulární významové prvky propozice.⁴ Bolzano však nevypracoval závazná pravidla určující, jak se máme vyjadřovat, když chceme mluvit o objektech o sobě,⁵ a ve svých konkrétních výkladech vždy dostatečně neodlišoval sféru o sobě od reálného myšlení. To má

¹ Bernard Bolzano: *Wissenschaftslehre* (dále jen WL), Sulzbach 1837, § 72, I. sv., str. 325 a násl.

² WL, § 25, I. sv., str. 112.

³ Bolzanovy objekty o sobě interpretují jako pouhé abstrakce zejména starší autoři, např. Melchior Palágyi: *Kant und Bolzano*, Halle/S. 1902, str. 23 a 32; Hugo Bergmann: *Das philosophische Werk B. Bolzanos*, Halle/S. 1909, str. 14 a 40 a násl.

⁴ Za tuto formulaci (a řadu dalších podnětů) děkuji dr. Lubomíru Valentovi, který vyšel z průkopnických prací Y. Bar-Hillela: *Bolzano's definition of analytic proposition*, *Methodos* (Milano), 2/1950, str. 32 a násl., a *Bolzano's propositional logic*, *Archiv für mathematische Logik und Grundlagenforschung* (Stuttgart), 1/1952, str. 65 a násl.

⁵ Heinrich Scholz: *Mathesis universalis*, Basel 1969, str. 242.

zejména pro interpretaci pojmu názoru závažné důsledky. Tvrdí-li Bolzano, že nejsou myslitelný dva subjektivní názory, jimž by odpovídal jeden a týž objektivní názor,⁶ jinými slovy, trvá-li výslovně na tom, že každému empiricky jedinečnému názoru (počítku) je ve sféře o sobě jednoznačně přiřazen stejně jedinečný objektivní názor, podsouvá maně na místo logické singularity, již se vyznačují názory jako postulované logické objekty, empirickou jedinečnost vlastní pouze skutečným předmětům, v našem případě psychickým aktům ve vědomí reálného individua.⁷

V následujícím pokusu o vyjasnění významu Bolzanova pojmu názoru ponecháme specifickou problematiku jeho koncepce sféry o sobě stranou.⁸ Na tomto místě k tomu poznamenáváme jen tolik: Psychologické pokusy vykládat Bolzanovy objekty o sobě jako pouhé abstrakce z reálných myšlenkových procesů jsou jistě mylné; chápeme-li je ale jako teoretické konstrukty, tedy pouze pod podmínkou, že byly zkonstruovány za tím účelem, aby umožňovaly interpretovat skutečné myšlení. Z tohoto hlediska má i svrchu zmíněná nedůslednost Bolzanova pojetí objektivního názoru hlubší pozitivní smysl.

Když se Bolzano pokouší blíže osvětlit svůj pojem názoru, zavádí — vzhledem k své definici (názor = jednoduchá jedinečná představa) — jako jediný možný způsob, jak daný názor subjektivně vyjádřit, výraz *toto A* (např. tato vůně, tato červená barva, tato bolest), anebo v rozvinuté formě: *toto, co právě teď čichám, vidím, cítím . . . , je počitek vůně, červené barvy, bolesti . . .* Predikátové představy (vůně, červená barva, bolest) v těchto soudech jsou sice všeobecné (mají více předmětů⁹), avšak subjektové představy, označené zde slovem *toto*, jsou pravé názory. „Neboť pod slovem *toto* rozumíme právě jen tuto jedinou změnu, jež v nás právě probíhá, a žádnou jinou, jež by se snad někde vyskytla, ať už by byla té naší sebevíc podobná. Neméně jisté je dále, že všechny tyto představy jsou jednoduché. Neboť kdyby byly složeny z částí, nemohly by být prvním a bezprostředním účinkem, vyvolaným pozorováním změny, probíhající právě v naší duši,

⁶ WL, § 75, I. sv., str. 334.

⁷ Srov. Gerhard Lehmann: *Über Einzigkeit und Individualität*, Leipzig 1928, str. 89 a násl. Lehmann odmítá ztotožňování „der Einzigkeit oder Eindeutigkeit des Wesens [...] mit der angeblichen Einzigkeit des von ihm umspannten translogischen »Etwas«“. Dieses translogische Etwas mag anderweitig »gewiß« sein, aber es kann niemals aus der begrifflichen Eindeutigkeit erschlossen werden oder von ihr »gefordert« sein. Damit wäre die logische Sphäre überschritten“. O problému logické singularity a empirické jedinečnosti u Bolzana viz Jaromír Loužil: *Bolzanos Begriff der Anschauung*, Sitzungsberichte der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1974, Band 293/5, str. 63 a násl.

⁸ Z rozsáhlé literatury k interpretaci Bolzanova „Ansich“ viz zejména: Agnes Maxsein: *Die Entwicklung des Begriffes Apriori von Bolzano über Lotze zu Husserl*, Gießen 1933; Arnold Wilmsen: *Zur Kritik des logischen Transzendentalismus*, Paderborn 1935; Ludwig Waldschmitt: *Bolzanos Begründung des Objektivismus in der theoretischen und praktischen Philosophie*, Würzburg 1937; Eduard Morscher: *Das logische Ansich bei Bernard Bolzano*, Salzburg 1973.

⁹ Bernard Bolzano: *Lehrbuch der Religionswissenschaft*, Sulzbach 1834, I. sv., str. 157; Bolzano zde praví, že všechny představy, pro které má řeč slovo, jsou pojmy, neboť slova nevnalézáme pro jednu jedinou představu, nýbrž pouze pro takovou, která se častěji opakuje a dá se aplikovat na mnoho předmětů.

nýbrž tyto jednotlivé představy, které by tvořily části oné složené, by byly vyvolány dříve a bezprostředněji.“¹⁰

Smysl Bolzanových výkladů a úvah o jednoduché jedinečné představě, jež zde nelze podrobně reprodukovat, ústí v konstatování, že konkrétní názor nelze pro jeho absolutní jedinečnost ani slovně vyjádřit, ani někomu sdělit; ukazovací zájmeno *toto*, jimž jej jediné lze označit, nás jen odkazuje k ryze soukromému a neopakovatelnému bezprostřednímu prožitku. Radikalismus Bolzanova stanoviska v otázce jedinečnosti názoru tak nachází svůj osobitý výraz právě v termínu *toto A*; věnujeme mu proto bližší pozornost.

Přistoupíme-li k představám typu *toto A* zcela naivně, zdají se vykazovat formální struktury pojmů. To znamená, že představy *toto vůně*, *toto město*, *tento trojúhelník* chápeme v prvním přiblížení jako analogie představ *příjemná vůně*, *malé město*, *rovnostanný trojúhelník*. Výraz *toto* má — jak se zdá — v těchto případech funkci specifické difference, která konkretizuje rodové pojmy *vůně*, *město*, *trojúhelník*. Bolzano bere také v úvahu užití výrazu *toto* v tomto významu;¹¹ zabýváme-li se např. určitými tvrzeními a řekneme-li pak: „tato tvrzení jsou pravdivá“, máme zřejmě na mysli ona konkrétní tvrzení, o nichž byla právě řeč. Výraz *toto* zužuje v tomto případě rozsah pojmu tvrzení na ta, „kterým přísluší určení označené slovem *toto*“, a má tedy funkci specifické difference.

Bolzano ale nepovažuje užití výrazu *toto* v uvedené podobě za zvláště zajímavé. Naopak staví proti tomuto výkladu výrazu *toto* „jeho přesnější význam“ (dessen genauere Bedeutung), kdy označuje jednoduchou jedinečnou představu, názor.¹² (K tomu se ještě vrátíme.) Bolzano neříká, proč považuje výraz *toto* ve funkci specifické difference za méně důležitý („přesný“); odpověď na tuto otázku však není těžká. Prosté srovnání výrazu *toto* ve funkci specifické difference se specifickou diferencí v obvyklé explicitní podobě okamžitě odhaluje podstatný rozdíl mezi nimi. Označíme-li např. dvě konkrétní města jednou výrazy *malé město* a *velké město*, podruhé výrazy *toto město* a *toto město* a srovnáme-li potom specifické difference obou těchto dvojic představ, vidíme, že v prvním případě se významově liší (*malé*, *velké*), kdežto v druhém nikoliv (*toto*, *toto*). Výrazu *toto* lze zřejmě užít k označení nejrůznějších určení, aniž je to z něho samého patrné.¹³ Může však sloužit k bližšímu určení nějakého pojmu výraz, který je sám o sobě zcela neurčitý? Tato skutečnost, jak se zdá, výraz *toto* ve funkci specifické difference zcela diskvalifikuje.

Vraťme se však k onomu druhému, podle Bolzana „přesnějšímu významu“ výrazu *toto A* (*toto, které je A* nebo *toto, jež má vlastnosti a, b, c, ...*), kdy termín *toto* označuje jednoduchou jedinečnou představu buď samu o sobě (*vůně*, *červená barva*, *bolest*), nebo jako součást složené jedinečné

¹⁰ WL, § 72, I. sv., str. 327.

¹¹ WL, § 59, I. sv., str. 258.

¹² WL, § 59, I. sv., str. 258.

¹³ Eduard Winter: *Der Briefwechsel Bernard Bolzanos mit Franz Exner* (dále jen *Briefwechsel*), Prag 1935, str. 4; v tomto smyslu tvrdí Exner ve své polemice proti Bolzanovi koncepci názoru, že výrazy *toto*, *ono* nemají žádný samostatný význam; jsou to pouhá zájmena (Fürwörter), jež nabývají smyslu až po dosazení příslušných jmen (Hauptwörter).

představy (*růže, Vesuv, Sokrates*). Podstata Bolzanovy argumentace spočívá v tom, že výraz *toto* označuje v těchto případech i po odbourání všech dalších určení (*A; a, b, c, ...*) předmět, který předtím označovala celá představa *toto A* (nebo *toto, jež má vlastnosti a, b, c, ...*). „Představa, kterou označujeme slovem *toto*, je zde taková, že se již sama o sobě vztahuje pouze na onen jediný předmět, který má představovat i celá představa *toto, které je A*. Vedlejší věta *které je A* vypovídá zde vlastnost, jež beztoho přísluší předmětu, který si myslíme pod slovem *toto*, a je připojena jen pro větší zřetelnost.“¹⁴ Představa *toto A* (nebo *toto, jež má vlastnosti a, b, c, ...*) je tudíž přeplněná.¹⁵

V případě složené jedinečné představy zaráží především skutečnost, že jediná její složka označená výrazem *toto* má při své jednoduchosti představovat celý složitě strukturovaný předmět, a to pod záminkou, že všechny její další složky, představy *A* nebo *a, b, c, ...*, vyjadřují pouze určení, která uvedenému předmětu tak jako tak náležejí. Bolzano předpokládá, že jsme s to myslet (představovat si) určitý předmět a myšlenkově s ním operovat, i když jeho jednotlivá určení nejsou známa nebo vyjádřena, který tedy není definován, ba ani pojmenován.

Explicitní výměr předmětu může být ovšem zastoupen jeho vlastním jménem (a tudíž jednoduchým výrazem). Bolzano však výslovně odmítá interpretaci výrazu *toto* jako pojmenování. Proti Exnerově námitce, že výraz *toto* jako označení jednoduché jedinečné představy (jakožto něčeho nereprodukovatelného a nesdělitelného) označuje de facto něco neznámého, prohlásil Bolzano, že představa označená výrazem *toto* není neznámá (*unbekannt*), nýbrž pouze nepojmenovaná (*unbenannt*); tím, že ji subsumujeme pod příslušný obecný pojem (např. *A*), ji právě pojmenováváme.¹⁶

Slovo *toto* není tedy jméno, nýbrž pouhé zájmeno bez samostatného významu; vyjadřuje-li vůbec něco bezprostředně, pak pouze předlogický akt vztažení poznávajícího subjektu k určitému předmětu. Pouze v tomto intencionálním smyslu¹⁷ jsme s to mluvit a za pomoci jednoduchého výrazu *toto* označovat nejen logicky neartikulované počítky (jednoduché jedinečné představy), nýbrž i komplexní předměty a události. Ty první nelze vůbec objektivně vyjádřit; můžeme na ně pouze poukázat. Ty druhé lze naproti tomu vyjádřit, a to tak, že nahradíme intencionální poukaz vlastním jménem, nebo ještě lépe diskurzivní definicí.

Když Bolzano vysvětluje význam výrazu *toto*, dospívá zdánlivě ke dvěma protichůdným tvrzením. Na jedné straně praví, že obecná určení předmětu nevyvozuje myslící subjekt z jeho bezprostředního názoru (znače-

¹⁴ WL, § 59, I. sv., str. 258.

¹⁵ WL, § 69, I. sv., str. 309 a násl.: Přeplněná je taková představa, která obsahuje víc částí, než je třeba k představení daného předmětu. — Odlišnou definici přeplněnosti podává Bolzano v dopise Exnerovi; viz *Briefwechsel*, str. 12: přeplněná je představa, jejíž jedna určení vyplývá z druhých (např. rovnouhlost trojúhelníka plyne z jeho rovnostrannosti).

¹⁶ *Briefwechsel*, str. 22.

¹⁷ Franz Brentano: *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, Leipzig 1924, I. sv., str. 124, § 5; Brentanova pojmu intence zde užíváme nikoliv ve smyslu mentální inexistence předmětů myšlení, nýbrž (jako Brentano sám ve svém pozdějším vývoji) ve smyslu vztahování se k obsahům či směřování k objektům jako obecné charakteristiky psychických jevů.

ného výrazem *toto*), nýbrž k němu tato určení naopak přidává;¹⁸ na druhé straně prohlašuje, že výraz *toto* stačí k vyjádření daného předmětu, protože ona obecná určení, která jsou k němu obvykle připojována, tak jako tak náležejí předmětu označenému výrazem *toto*.¹⁹

Dojem rozporu však vzniká pouze záměnou objektivního předmětu za jeho (objektivní) představu, v terminologii K. Twardowského ztotožněním primárního (transcendentního) a sekundárního (imanentního) předmětu.²⁰ Bolzano sice rozhodně odmítal nejen zaměňování představ za její předmět,²¹ nýbrž i izomorfii představ a jejího předmětu (např. názor, že představa se musí skládat z tolika částí, kolik jich má její předmět²²), avšak zároveň užíval formulací, při nichž jakoby představa spadala se svým předmětem v jedno. Jako příklad je možno uvést jeho tvrzení, že shodu představ s jejím předmětem není třeba dokazovat; jsme si jí prý jisti předem. Neboť jestliže se nějaká představa s daným předmětem neshoduje, není to prostě představa tohoto předmětu, nýbrž jiného — totiž toho, s nímž se shoduje!²³ Domyšleno do důsledku to znamená, že pro každý předmět „existuje“ (es gibt!) adekvátní představa, i když ji třeba dosud nikdo nemyslíl.

Podobně se to má s objektivní pravdou, např. že na tomto stromě bylo minulého jara přesně tolik a tolik květů; je to objektivní pravda, i když ty květy nikdo nespočítal a tudíž uvedenou pravdu nezná — ba právě proto! Objektivní pravda, konstatující určitý stav věcí, se tak dostává do nebezpečné blízkosti tohoto stavu věci sama. (Veritas et ens convertuntur!²⁴) Příčina této blízkosti tkví v tom, že kritérium objektivní představy, vět a pravd o sobě je totéž jako kritérium objektivní reálných předmětů; tkví v jejich nezávislosti na vědomí.²⁵

Teze, že určité vlastnosti danému předmětu tak jako tak náležejí, implikuje předpoklad, že předmět označený slovem *toto* je za tímto výrazem potenciaálně dán v úhrnu svých znaků, které jeho explicitní definice pouze aktualizuje. Z hlediska primárního předmětu jde tedy jen o aktualizaci, kdežto z hlediska sekundárního předmětu o přidávání obecných určení k intencionálnímu poukazu *toto*, jímž nepojmenovaný předmět předběžně označujeme. Obecné schéma definice ve smyslu aktualizace by bylo možno znázornit asi takto:

¹⁸ *Briefwechsel*, str. 14.

¹⁹ *WL*, § 59, I. sv., str. 258.

²⁰ Kasimír Twardowski: *Zur Lehre vom Inhalt und Gegenstand der Vorstellungen*, Wien 1894, str. 17 a násl.

²¹ *WL*, § 49, I. sv., str. 218 a násl.

²² *WL*, § 63, I. sv., str. 266 a násl.

²³ *WL*, § 42, I. sv., str. 180; objektivně idealistický smysl této koncepce tkví v hegemonii představ nad předměty, tj. v tom, že našim představám podle ní *musí* odpovídat určité předměty, a nikoliv naopak, že těmto předmětům musí odpovídat naše představy.

²⁴ Přesto, že Bolzano tuto scholastickou tezi odmítá, nelze ho zcela zprostit kritiky, které sám podrobuje staré metafyziky, v jejichž pojetí byla pravda hned vlastností existujících věcí, hned vlastností vět, které vypovídaly o oné vlastnosti věcí. *Srov. WL*, § 29, I. sv., str. 143.

²⁵ Ovšem představy, věty a pravdy o sobě nemají podle Bolzana na rozdíl od reálných předmětů žádné bytí. *Srov. WL*, § 48, I. sv., str. 217; § 122, II. sv., str. 4; § 196, II. sv., str. 328.

Toto [A] = A; nebo
Toto [A, b, c, ...] = A, b, c, ...

Levá strana rovnice (definiendum) zastupuje primární předmět; obsahuje jednak výraz *toto*, označující jednoduchou jedinečnou představu (v naší interpretaci intencionální poukaz k předmětu), jednak výrazy, označující potencionální určení rodu ([A]) a druhových vlastností ([b, c, ...]) předmětu; jejich potencialita je vyjádřena tím, že jsou uzavřeny do hranatých závorek.

Pravá strana rovnice (definiens), zastupující sekundární objekt, sestává z aktualizovaných určení (A, b, c, ...). Např.:

Toto [Δ , $\alpha = R$, $b < c$] = *pravouhlý trojúhelník, jehož strana b je menší než strana c*.

Kdyby zde měl výraz *toto* samostatný význam, odlišný od významu výrazů v závorce, byla by ovšem rovnice defektní. Avšak výraz *toto*, který nás odkazoval k smyslu kresby na tabuli či k předmětu předchozí diskuse, do definice vůbec nevstupuje. Předmětem naší definice není totiž tato skutečná kresba křídou na tabuli se svými náhodnými zvláštnostmi, nýbrž reálně neexistující geometrický objekt.

Dosadíme-li však do schématu uvedeného svrchu skutečný (objektivně reálný) předmět, situace se podstatně mění. Zatímco v prvním případě bylo možno aktualizovat potencionální určení předmětu beze zbytku a intencionální poukaz odpadl jako nepodstatný, v případě skutečného předmětu vždy zbude empirické reziduum, které nelze vyjádřit logickými prostředky a které nás nutí podržet v nějaké podobě intencionální poukaz, označený výrazem *toto*, jako součást explicitní definice. Např.:

Toto [co právě teď vidím, čichám, ...] = *tato červená, vonící, ... růže*.²⁶

Neboli: *Toto* [A, b, c, ...] = *Toto* A, b, c, ...

U výrazu *toto*, označujícího můj vjem růže, pevně zakotvený v čase, prostoru i jedinečném osobním prožitku, se proces diskurzivního nahrazování potencionálních určení předmětu, skrytých za intencionálním poukazem *toto*, zastavil; to, co z významu výrazu *toto* i pak zbývá, není už převoditelné na žádná objektivní pojmová určení.

Tak se ukazuje, že Bolzanovo rozlišování čistých pojmů a smíšených představ (tyto druhé obsahují na rozdíl od prvých názory) a na jejich základě pak čistých pojmových vět a názorových (zkušenostních) vět, jímž nahradil Kantovo dělení soudů na apriorní a aposteriorní,²⁷ je naprosto opodstatněné, i když názoru nepřiznáme logický statut (jak to učinil Bolzano), nýbrž jej pojmem jako bezprostřední zkušenost intencionálního gesta, poukazujícího k objektivně reálné skutečnosti.

Pojem názoru (označený výrazem *toto*) tak představuje v Bolzanově filozofii vzdor jejímu celkovému objektivně idealistickému rázu prvek gnoseologického empirismu v jeho prapůvodním smyslu: ve smyslu vědomého uchopení něčeho, co je na vědomí principiálně nezávislé.

²⁶ Přesněji by měla být tato definice vyjádřena takto: *Toto* [co právě teď vidím, čichám, ...] = *růže, která je takto červená, takto voní, ...*

²⁷ WL, § 133, II. sv., str. 33 a násl.

ZUR INTERPRETATION DES BOLZANOSCHEN AUSDRUCKS „DIES A“ ALS BEZEICHNUNG FÜR DESSEN EINFACHE EINZELVORSTELLUNG

Der Autor dieses Aufsatzes macht den Versuch, den Bolzanoschen Ausdruck *Dies A* (als Bezeichnung für eine Anschauung) gnoseologisch zu analysieren. Nach einer kurzen Zusammenfassung der Lehre Bolzanos von den Wahrheiten, Sätzen und Vorstellungen und von deren zweierlei (subjektiver und objektiver) Gestalt richtet er sein Augenmerk auf den spezifischen Fall der Vorstellung, nämlich auf die einfache Einzelvorstellung (Anschauung), welche Bolzanos Meinung nach in ihrer Einzigkeit weder ausgedrückt, noch wiederholt, noch mitgeteilt, sondern nur mit Hilfe des Ausdrucks *Dies* aufgezeigt werden kann.

Der Ausdruck *Dies A* hat zwar die äußere Gestalt eines Begriffs inne, der aus einem *genus (A)* und einer *differentia specifica (Dies)* zusammengesetzt ist; das Wort *Dies* kann jedoch seiner Unbestimmtheit wegen nicht zur näheren Bestimmung des angeblichen Gattungsbegriffs *A* dienen. Deshalb stellt Bolzano dieser Interpretation des Ausdrucks *Dies A* dessen „genauere Bedeutung“ entgegen, mit der man zu tun hat, wenn die Vorstellung, welche man durch das Wort *Dies* bezeichnet, eine solche ist, „daß sie für sich allein schon auf keinen Gegenstand als nur den einzigen sich bezieht, den auch die ganze Vorstellung *Dies A* vorstellen soll“ (WL, § 59). Der Ausdruck *A* (oder *a, b, c, ...*) ist hier also überflüssig, und die Vorstellungen vom Typ *Dies A* (oder *Dies, welches die Beschaffenheiten a, b, c, ... hat*) heissen infolgedessen überfüllt (denn sie enthalten mehr Bestandteile als zur Vorstellung der gegebenen Gegenstände notwendig ist; WL, § 69). Diese Überfüllung springt noch mehr in die Augen im Falle der zusammengesetzten Einzelvorstellungen.

Hier macht der Autor auf die merkwürdige Tatsache aufmerksam, daß der Ausdruck *Dies* bei Bolzano trotz seiner Einfachheit einen kompliziert strukturierten Gegenstand bezeichnen soll. Die einzige akzeptable Erklärung dieser Zumutung — daß nämlich in diesem Falle der Ausdruck *Dies* die Funktion des Eigennamens ausübt — weist jedoch Bolzano (in seinem Briefe an Franz Exner vom 23. 8. 1833) ausdrücklich zurück: die Vorstellung, bezeichnet durch das Wort *Dies*, sei nicht unbekannt, sondern bloß unbekannt; erst wenn man sie einem allgemeinen Begriff (*A*) unterordnet, benennt man sie.

Das Wort *Dies* ist also kein Name, sondern nur ein Pronomen ohne selbständige Bedeutung; drückt es überhaupt etwas aus, dann nur den vorlogischen Akt der Beziehung des Erkenntnisobjekts zu einem Gegenstande. Nur in diesem intentionalen Sinn sind wir im Stande, nicht nur die logisch unartikulierten Empfindungen (Anschauungen), sondern auch die komplexen Gegenstände und Begebenheiten zu meinen und mit Hilfe des Ausdrucks *Dies* zu bezeichnen. Auf die ersteren kann man nur hinweisen; die anderen lassen sich ausdrücken, und zwar so, daß man den intentionalen Hinweis durch eine diskursive Definition ersetzt.

Unter Heranziehung der Unterscheidung zwischen dem primären (transzendenten) und sekundären (immanenten) Gegenstände, welche von Kasimir Twardowski aufgestellt wurde, versucht der Autor das Schema der Definition eines durch *Dies* bezeichneten Gegenstandes zu skizzieren. Bolzanos Ansicht, daß gewisse Beschaffenheiten dem gegebenen Gegenstande so wie so zukommen, so daß es nicht nötig ist, sie anzugeben, impliziert die Voraussetzung, daß der Gegenstand, bezeichnet durch den Ausdruck *Dies*, hinter diesem Ausdruck potentiell in der Totalität seiner Merkmale (Bestimmungen) gegeben ist, welche durch dessen explizite Definition bloß aktualisiert werden.

Wenn man von diesem Standpunkt aus die Bestimmung eines objektiv idealen (z. B. geometrischen) Gegenstandes mit der Definition eines objektiv realen Gegenstandes vergleicht, wird man gleich den bedeutenden Unterschied gewahr. Während in dem ersten Fall alle potentiellen Bestimmungen des Gegenstandes restlos aktualisiert werden konnten und der intentionale Hinweis als überflüssig abgefallen ist, im Falle eines wirklichen Gegenstandes bleibt immer ein empirisches Residuum übrig, welches durch keine logischen Mittel auszudrücken ist und das uns zwingt, den intentionalen Hinweis, bezeichnet durch den Ausdruck *Dies*, in irgendeiner Form beizubehalten.

Bolzanos Unterscheidung zwischen reinen Begriffen und gemischten Vorstellun-

gen (d. i. Vorstellungen, welche auch Anschauungen enthalten), und auf dieser Grundlage zwischen reinen Begriffssätzen und Anschauungssätzen, durch welche er Kants Einteilung der Urteile in apriorische und aposteriorische ersetzt hat (WL, § 133), ist sonach tief begründet, auch wenn wir den Anschauungen kein logisches Statut zuerkennen, sondern sie als die unmittelbare Erfahrung der intentionalen Geste begreifen, welche auf die objektiv reale Wirklichkeit hinweist.